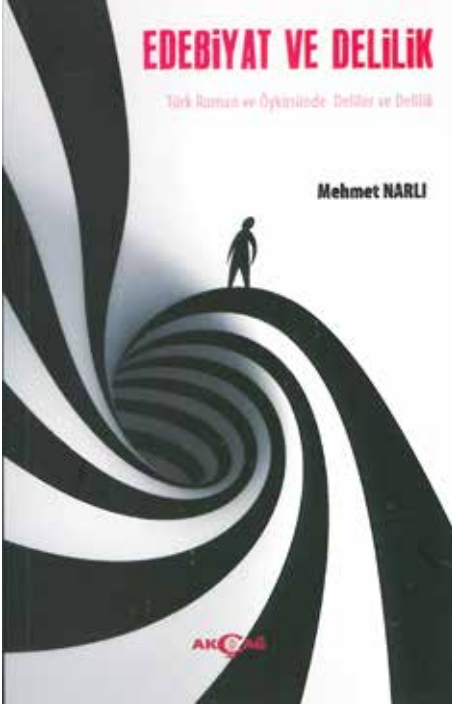

Edebiyat ve Delilik -Edebiyatta Dil ve Düşüncenin Bir İmkânı Olarak Delilik-

A. Cüneyt ISSI

Orhan Kemâl'in Romanları, Şiir ve Mekân, Roman Ne Anlatır gibi çalışmalarını ilgiyle okuduğumuz Mehmet Narlı, geçtiğimiz yılın sonlarında yayımlanan *Edebiyat ve Delilik Türk Roman ve Öyküsünde Deliler ve Delilik* adlı kitabında, modern Türk edebiyatından 70'i aşkın hikâye ve romandan seçmiş olduğu deli tiplerinden hareketle, modern Türk edebiyatının delilikle ilişkisini tartışıyor. Tartışmasını “delilik öyküsünün ve delilik dilinin nasıl kurulduğunu, romanın veya öykünün bütünlüğü içindeki işlevinin ne olduğunu ve hangi düşünsel iletileri taşıdığını görmek, göstermek” (s. 12) maksadı üzerinden yürüttüğünü belirten Narlı, bu tartışmayla sadece incelediği roman ve hikâyelerin değil, sanat ve edebiyatın kuramsal ve pratik düzlemdeki pek çok ciddi meselesine de dikkat çekmiş olur. Şimdi, söz konusu meselelere geçmeden evvel, kısaca da olsa kitabın düzenlenişiyile ilgili bilgi vermek yerinde olacaktır.

Edebiyat ve Delilik adlı kitap, “Giriş” niteliği taşıyan “Çerçeve ve Arka Plan” başlığıyla açılır. Mehmet Narlı, bu başlık altında “Deli” kavramının İslam ve Hristiyan Batı toplumlarındaki tarifleri, toplumların onlara karşı takındıkları tavırlar üzerinde durur. Bizde delilik olgusunu tasavvuf literatüründeki “mecnun” ve “meczip” kavramlarıyla ilişkilendirerek değerlendiren yazar, bu bağlamda klasik edebiyatın ve tasavvufun mecnun tipine yüklediği ve çoğu İlahî aşka, veliliğe giden argümanları ortaya koyar. “Hristiyan Batı Toplumlarında Deli/Delilik” başlığı altında ise bilhassa 17. yüzyıldan itibaren deli ile akıllı arasına keskin bir ayırım çizgisinin çekildiğini, bu zamana kadar, tıpkı İslam toplumlarında olduğu gibi delilere karşı müşfik bir tutumun benimsendiğinin altını çizer. İslam toplumunda deliliğe verilen anlamlar, toplumun zaman içinde deli ve deliliğe karşı tutumlarında meydana gelen değişimlerin anlatıldığı “İslam Toplumlarında Deliler/Delilik” başlığını, “Psikiyatri Çağında Delilik” (s. 47-53) takip eder. Onların “hasta” olarak kabul edildiği ve akıl hastanelerine kapatıldığı psikiyatri çağında toplumun delilerle ilişkisi giderek zayıflamıştır.

“Giriş” niteliğini taşıyan bölümün ikinci alt başlığı, “Deliliğin Edebiyatla İlişkisine Tarihsel Bir Değini”dir (s. 54-69). Mehmet Narlı burada İslam toplumlarının ve özellikle Osmanlı Dönemi’nin edebiyatında aşk teması etrafında ortaya çıkan deli tipinin “veli” tipi ile özdeşleştirilerek sunulduğunu belirtir. Bu bağlamda çeşitli eserlerde delilik olgusu ve deli tipleri tartışıldıktan sonra, modernleşme dönemi Türk edebiyatının deliliğe bakışında, eserlerdeki delilik dili ve kurgusunda modern ve postmodern Batı deliliğinden etkiler olduğunu söylenir. Narlı, Batı edebiyatındaki delilik olgusunu ise, *Don Kişot* ve *Hamlet* örnekleri üzerinden tartışır.

Kitabın asıl meselelerinden biri olan Türk roman ve hikâyesinin delilik ve deliler ile ilişkisi, kitapta iki başlık

altında ele alınmıştır. Bunlardan birincisi, Peyami Safa, Ahmet Hamdi Tanpınar, Oğuz Atay vb. yazarların eserlerindeki okumuş yazmış, kültür ve sanattan behredâr bazı deli veyahut psikolojik sorunlu tipler etrafında incelenir. “Entelektüel Deliler/Entelektüel Düzlemde Delilik” başlığı altında, incelenen bu tiplerin gerek dil ve gerekse düşünce düzlemindeki tavır, söylem ve eylemleri ile karakteri oldukları eserlerin iletmeye çalıştığı mesajları arasında ilişkiye dikkat çekilen bu başlığı, “Kuramsal/Felsefi Düzlemde Delilik” takip eder. Burada deliliği daha çok kuramsal bir alana çekerek okurlarıyla paylaşan Hüseyin Rahmi’nin *Ben Deli Miyim*, *Deli Filozof*’u; Necip Fazıl’ın *Hayâlet*, *Kader Böyleymiş*, *El* vb. metinleri değerlendirilir.

Mehmet Narlı, yukarıda belirtilen her iki başlıkta sadece karakterleri incelemez; aynı zamanda bu karakterler vesilesiyle romana dâhil olan delilik olgusunun kurgu tercihlerinden de söz eder. Ona göre, bu tür hikâye ve romanlarda özellikle üç kurgu tipi öne çıkarılmaktadır: “Postmodern Kurgu”, “Fantastik Kurgu” ve ‘rüya kurgusu’ (Narlı’nın başlığını aynen verelim: “Rüyâlarda Delilik”)’dur.

Çalışmasının bundan sonraki kısımlarında fonksiyonları ya da onlar vesilesi-ye verilen zımnî mesajlar açısından delilik ve deli tipleri üzerinde duran Narlı, bu bağlamda deli tipinin eserlerde çeşitli sosyal, siyasal vurgular için kullanıldığına işaret eder. Bu mesajlardan biri, itiraf edilmekten çekinilen gerçekliğin keskin ve çarpıcı bir şekilde ortaya konması için delilik ya da delilerden istifade edildiğidir. İncelediği eserlerden hareketle Narlı, aslında anlatıcıların eserlerinde deli bir tip kurgulamak suretiyle verili olana eleştirel bir yaklaşım sergilendiğini; onlarla “*Katı gerçekliğin ve verili olan’ın dışında başkaca bir düşünme ve yaşam alanı ya da alanları olabilir mi?*” sorusuna cevaplar arandığını ifade eder. Ayrıca, modernleşmeyle birlikte başlayan maddileşme ortamında sanat eserlerinde metafizik derinliğin inşa edilmesi için de delilerin işlevsel bir mahiyeti olduğunu söyleyen Narlı, bu bağlamı “Delilik ve Velilik” başlığı altında değerlendirir. “Çocukların Delileri/Çocukça Deliler”, “Lanetlenmiş Kadınlar/Deli Anneler-Deli Çocuklar” ve “Aşağılanmalar/Suçluluklar/Çeşitli Travmalar, Takıntılar Bağlamında Deli” başlıklarından sonra yazar, modern Türk hikâye ve romanındaki delileri, eserlerde kullanılan çeşitli anlatım biçimleri çerçevesinde inceler. Bunlardan biri, metinlerarası ilişkiler yönteminin kullanılarak izlenen delilerdir. Narlı, buna örnek olarak Ahmet Mithat’ın *Çengi* romanını verir. Mizah dilini ise, Ömer Seyfettin’in “Dama Taşları” hikâyesi örneğinde değerlendiren yazar, Ahmet Hamdi’nin “Acıbademdeki Köşk” hikâyesinin deli tipini ise “saflık ironisi” etrafında inceler.

Çalışmanın son başlığı olan “Hatıralarda Deliler” ise, Mithat Enç’in *Uzunçarşının Delileri*, Mehmet Niyazi’nin *Dâhiler ve Deliler* adlı hatıra ve değerlendirme kitaplarının tanıtımlarına ayrılmıştır.

Bir olgu olarak delilik ve bu olguyu roman ve hikâyemize taşıyan deli tipleri üzerine yapılan *Edebiyat ve Delilik* adlı çalışma, Türk modernleşmesinin sosyal, siyasal, zihinsel, duygusal ve sanat hayatımıza yansımalarını edebiyat planında ele alan orijinal olduğu kadar ilham verici bir çalışmadır. Yazarını tebrik ediyorum.

Şimdi, yazının başında “*Narlı, bu tartışmayla sadece incelediği roman ve hikâyelerin tiplerine ve mesajlarına değil, sanat ve edebiyatın kuramsal ve pratik düzlemdeki belli başlı pek çok ciddi meselesine de dikkat çekmiş olur.*” cümlesine dönerek, *Edebiyat ve Delilik* adlı kitabın okuru düşünmeye sevk ettiği bazı meseleler üzerinde durmak isterim.

Bilindiği gibi, Tanzimat’la birlikte yeni ve yabancı olunan bir düzenin inşasına hız verilmekle birlikte, henüz ne toplumun zihni, ne de var olan hayat

örüntüleri bu yeni sisteme hazır değildir. Bir yandan mağlup çıkılan savaşların acısının tazeliği, diğer yandan Tanpınar'ın “medeniyet krizi” olarak tarif ettiği sıkıntılı durumun oluşturduğu parçalanmışlık ve yabancılık duygusu, edebiyat eserlerindeki deli ve takıntılı/rahatsız tiplerin artmasına neden olmuştur. Bunlar, o dönemin keyfi kaçmış, zihni bulanmış okuru için oldukça eğlenceli ve neşeli tiplerdir. Söylemek bile fazla, sıkışmışlık, çaresizlik ve yabancılık duygusu sanatta en çok da trajiği veyahut komiği kışkırtıyor. Daha ziyade komik olan, ancak alttan alta bir trajedinin varlığını da imleyen ilk dönem eserlerindeki deli tipleri, güldürüp eğlendirmek suretiyle okurunu tedavi etmeye çalıştığı, onlara moral verdiği gibi yaralanmış yerlerine de bu komedi içinde işaret etmeye çalışır.

Rus biçimcileri edebiyat sanatını bir ‘yabancılaştırma’ ya da ‘alışkanlığın kırılması’ olarak tarif eder. Teşbihten başlayıp mecaza, oradan istiareye doğru bir istikamet takip eden edebiyat ürünleri, bu bağlamda dil için olduğu gibi düşünce ve pratik hayat için de zenginleştirici ve çarpıcı bir etkiye sahiptir. Deli ya da delilik, herhâlde reel hayatın ve aklın yabancılaştırılması, alışkanlığın ve monotonluğun kırılması için insanların kolay kolay deneyimlemeyi bile göze alamayacakları uç bir durumdur. Daha anlaşılır şekilde ifade etmem gerekirse akıl; toplumsal ve bireysel roller, normlar vs. ile ‘aşinalık kurmak’ demekse delilik, bütün bu aşinalıkların kırılması, yabancılaşması/yabancılaştırılması olarak nitelendirilebilir. O nedenle, pekâlâ delilik ile sanat ve edebiyat arasında ciddi bir ilgi kurulabilir. Roman ve hikâyelerde karşımıza çıkan deli tiplerini bu çerçevede düşündüğümüzde, bunların yerleşik anlam ve verili hayat alanlarını esnetip gevşetmek, okuru onların üzerinden aşırarak muhtemel pek çok başka anlam dünyalarının kapısının önüne bırakmak gibi bir fonksiyon icra ederler. Bu noktada, İtalo Calvino aklıma geliyor. *Amerika Dersleri* adlı konferans metinlerinden oluşan kitabında gelecek bin yıl için önerdiği altı kavramdan ikisi “hafiflik” ve “hızlılık” kavramlarıdır. O, hafiflik kavramını soyutlama, amblem değeri kazanma, edebî bir eserdeki kelimelerin sözlükteki temel anlamlarıyla olan ilişkisini neredeyse görünmez kılacak kadar ondan uzaklaşması... gibi tanımlarken, kavrama aynı zamanda yer çekiminden kurtulmak gibi bir niteliği de ilâve eder. İster dilin anlamla ilişkisinin iyice bulanıklaşması olsun, isterse yer çekiminden kurtulmak olsun; bu çerçeve Calvino'nun tarif ettiği hafiflik ile deliliğin mahiyet itibarıyla birbirine çok yakın durduğunu göstermektedir. Deli, dilin anlam ve benzetmeler evrenini altüst edebileceği gibi gramerini de bozabilir. Öte yandan, aklın kurallarını ve bunların dayatmasını, az önce de söyledik, yani ağırlık yapan şeyler her ne ise onları işte, ya ifşa etmek, ya tartışmak veyahut da onlara isyan etmek gerektiğinin altını çizer.

Calvino'nun önerdiği hızlılık kavramını ise, “akıllı düşünene kadar deli dağları aşmış” atasözü eşliğinde deli ve delilikle ilişkilendirmemiz mümkündür. Hatta, delilik ile velilik arasındaki mesafenin çok kısa olduğuna, delilerin veli olduklarına inanan bir gelenekte hızlılık kavramı daha bir yerli yerine oturabilir.

Roman ve öykü için deli tipi, hız limitinin yükselmesine ve bu esnada anlamın bulanıklaşmasına yol açtığı için, özel bir okur da ister. Bu okur, o bulanıklıkta bir anlam bulabilmesi için gözlerini dört açmak zorundadır.

Cemil Meriç, argoyu “kanunsuzların dili” olarak tanımıyor. Benzer şekilde, yazarların roman ve hikâyelerine deli tipini davet etmeleri, deliliği aynı zamanda dil bilimsel ve semantik bir kategoriye dönüştürmeleri, verili dil ve düşüncenin kalıplarını kırmak, başka dil ve düşünce imkânlarının varlığını ihsas etmek içindir. Bu bağlamda, denebilir ki bir dönem ütöpik eserlerin yaygınlaşması ile deli tipinin giderek daha fazla roman ve hikâyede yer bulması, benzer ihtiyaç yahut daral(tıl)mışlıkla ilgilidir.

Mehmet Kaplan, tipler bakımından Türk edebiyatını ele aldığı *Tip Tahlilleri* adlı kitabının girişinde “Alp Tipi”, “Veli Tipi” ve Şinasi’nin Reşit Paşa için yazdığı kasidelerle birlikte ortaya çıkan bir “Yeni İnsan Tipi”nden söz eder. Akli karışmış ve çok sorunlu olan yeni insan tipi, şüphesiz sosyal ve siyasal düzlemde bilhassa Tanpınar’ın sözünü ettiği “medeniyet krizi” ve inanç buhranının bir ürünüdür. Dayanak noktalarını kaybetmiş olan bu insan tipinin roman ve hikâyemizde ruhsal bozukluklarıyla, delilikleriyle birer tip olarak karşımıza çıkmaları bu bağlamda kabul edilebilir bir yansımadır. Öte yandan, bunlar vasıtasıyla inanç, değerler ve metafizik alanda açılan boşluğun bu tiplerin hızlılık, hafiflik ve yabancılaştırıcı fonksiyonlarıyla doldurulmaya çalışıldığı, hayatın ve aklın gerçeklerinin deli ve delilik senaryolarıyla mistifize edilerek soyutlanmaya, böylelikle eksik olan derinliğin sağlanmaya çalışıldığı söylenmelidir. Sanat, doğuşu ve yapılanışındaki misyon gereği, modernizmin katı ve sınırlı dünyasına, siyasal ve sosyal mühendislerce çizilmiş planlarına bir de delilerle müdahale etmeye; böylelikle güç ve etkisini deli tiplerle ve delilik konusuyla takviye cihetine gitmeye başlamıştır.

Jale Parla, *Türk Romanında Yazar ve Başkalaşım* adlı ufuk açıcı inceleme-sinde, Türkiye’de Tanzimat sonrası Türk edebiyatında iki tip yazar figürasyonunun öne çıktığından söz eder. Bunlardan birincisi, “mükemmel ve idealize edilmiş yazar figürasyonu”dur. Bu tip, yazarı sanatçı kimliğinden çok bir “aydın” olarak kabul eden bilincin bir yansımasıdır. Bu yazar tipinin eylemlerinin geri planında, ciddi bir toplumsal mesuliyet fikri olduğundan, denetlemeci ve yol gösterici, öğretici bir tavrı benimser. Diğeri ise, “başkalaşım taraftarı olan yazar tipleri”dir. Bulundukları atmosferden, ortamdaki, düşünce ve duygu dünyasından memnun olmayan bu tipteki yazarlar, başkalaşım arzularını eserlerindeki karakterlerle yansıtır. İşte tam da bu noktada, delilik aklın başkalaşımı; deli ise akıllı olanın başkalaşımı olarak değerlendirilebilir. Şüphesiz başkalaşım arzusu, sanatın temelindeki merak duygusuyla, devrimcilikle, olanla yetinmeme ve farklı perspektiflerin zenginleştirici özellikleriyle çok yakından ilgilidir.